

KOMMENTÁROK ÉS VITÁK

NADEŽDA ČAČINOVIĆ

Nincs közép-európai folytonosság

Ennek a cikknek a címét egyszer már használtam, több mint húsz évvel ezelőtt – még a fordulat, az átalakulás, az összeomlás előtt, ki hogyan nevezi. Akkoriban sokan keresték egy harmadik út lehetőségét, így keletkezett a Közép-Európáról szóló vita, amit a tárcákban gyorsan elköptettek, hogy aztán az események túllépjenek rajta. Az alap gondolat és néhány feltevés, amin ez a „Közép-Európa” fogalom nyugszik, továbbra is kíséri a vitáinkat. A lényeg a folytonosság mítosza. Az ember a saját kulturális identitását akarta meghatározni, szellemi hazájának megmaradását, amelynek virágzását a keleti terror ugyanúgy, mint az amerikai barbárság (majdnem, de szerencsére nem teljesen) tönkretette, és amit most szeretettel és türelemmel akartak újra helyreállítani.

Ennek a feltételezett szellemi hazának az alkotóelemei nagyon különbözőek voltak. Utólag visszatekintve már akkoriban is túltengett benne a nemzeti összetevő, a nemzeti program. De a nemzetit valahogy mindig Európával összefüggésben gondolták el: először az Európai Gazdasági Közösség, azután az EU volt az áhított álom. A korabeli realitások korlátot szabtak az EU-ba való igyekezetünknek, de ez a a projekció ösztönzően hatott a gondolkodásunkra.

Itt most a leginkább tiszteletre méltó változatát idézném fel korabeli vitáinknak, azt a változatot, amely az európai közép egy különleges és kulturálisan kiemelkedő örökségéért szállt síkra: Kafka, Kraus, Musil, Broch, Freud és Mahler, valamint a nekik megfelelő hazai szerzők szellemi világáért. Ezek a szerzők nem voltak „példaképek” vagy „útmutatók”, kikezdetlenül fontosak voltak a számunkra, mert képesek voltak kifejezésre juttatni a társadalmi átalakulás és válság hangulatát. Az a mód, ahogy ezeket a neveket bevonták a diskurzusbába, elég érdekes volt.

Emlékszem még a korabeli magaröptű tárcairódlomban széles körben elterjedt tézisére a történelem végéről, arról, hogy minden nagy elbeszélés fölött eljárt az idő. A valóságban létező szocializmusban a civil társadalom éppen a társadalom liberalizálásán munkálkodott, ami az adott korszak kontextusában tényleg forradalmi jelentőségű volt.

Az értelmiségiek Közép-Európára és a nagy írók szellemére hivatkoztak. De a 20. század húszas éveit, amit ez a szellem áthatott, nem volt különösebben jó

időszak a demokratikus procedurák hatékonysága számára, és ezért nemigen szolgált alkalmas mintával a társadalmi átalakuláshoz. Közép-Európa szellemi folytonosságának nosztalgikus felemlégetése során ezt a tényt szívesen figyelmen kívül hagyták. Ehhez kellett egy kis mismásolás, és a geográfiaival is kellett trükközni egy kicsit. Ha Németországot és Olaszországot nem gondolták hozzá Közép-Európa-hoz, minden rosszat rá lehetett hárítani a keleti totalitarizmusra, és nyugodt lélekkel lehetett megfedkezni arról, hogy a fasizmus és a náciizmus is igazán tősgyökeres közép-európai jelenségek voltak.

A harmadik útra vonatkozó elgondolások többsége megrekedt az ábrándok szintjén. Valódi küzdelem az emberi jogok területén folyt: az egyének jogaiért. Horvátországban a közép-európai örökség híveit ugyanúgy elsöpörték, mint a polgárjogi harcosokat a kollektív jogok eszméjének, mondjuk a népek önrendelkezési jogának élharcosai.

Korábban zajlott vitáink merő közjátéknak bizonyultak, a vitázók pedig a szabadsághoz vezető út kiveszében lévő közvetítőnek –, ami egyébként megfelelt az egykori valóságban létező szocializmus majd minden másfélt gondolkodója sorsának.

Közép-Európa ideológikus fogalma, amely nemzetek felettiként volt elgondolva, és amit a szocialista rend félig-meddig megengedett kritikájaként üztek, érvként arra irányult, hogy úgy beszéljen az egyénről és az antitotalitáriusságról, mintha csak külső akadályok volnának, mintha csak a világmegváltó tervekről kéne lemondani ahhoz, hogy szilárd és otthonos talaj legyen a lábunk alatt.

Az EU-ba való belépés, pontosban hogy felvétel nyertünk az EU-ba, a folytonosság újabb mítoszákat hívta életre Horvátországban, de a korábnál jóval redukáltabbat. Lényegét tekintve igen egyszerűen fogalmazták meg: Mi mindig is Európa voltunk, és most hazatérünk.

A hosszú várakoztatás bizonyosan ellenérzéseket váltott ki, és időközben hallani olyan hangokat is, amelyek az identitás elvesztésétől tartanak. Érthető módon vannak más kritikus hangok is, amelyek az EU aktuális válságára mutatnak rá, és arra figyelmeztetnek, hogy Horvátország megint függőségbe kerülhet, mert ez a kis ország az Adria partján nyilvánvalóan Európa déli részéhez, és ezzel feltehetőleg a problematikus országok sorába is tartozik. Vannak egészen

konkrét félelmek a gazdasági konkurenciától, amire sok vállalat nincs felkészülve.

A szkeptikus hozzáállás mellett vannak persze a csatlakozást üdvözlő, azzal egyetértő viszonyulások is: például a hivatkozás arra, hogy az EU sok területen magasabb mércét állít elénk, és hogy a csatlakozással lehetővé válik, hogy kapcsolatba kerüljünk a hasonló beállítottságúakkal egész Európában.

Ami viszont a horvát közvéleményben alig jelenik meg, az az a gondolat, hogy ez az európai egység éppenséggel mennyire a diszkontinuitáson alapul, mert folyton csak a múltbeli megosztottságot emlegetik, amelyre a közös jövőt építeni kell. Az „Európába!” uralkodó vágyképe olyan bizonyosságokból lett tehát összefabrikálva, amelyeket nem lehet megkérdőjelezni. Ez azért is baj, mert megbénította az

egész politikai mezőt. Az alternatíva így hangzott: nacionalista elszigetelődés vagy az EU, ezért aztán az EU igenlése látszott az egyetlen lehetőségnek.

A speciális horvát (jugoszláv) diszkontinuitás traumatikus következményeit először a függetlenség kikiáltása és az államalakítás előtt és után az EU-csatlakozás fedte el, anélkül hogy a sürgető társadalmi problémákra, amelyeket ez a diszkontinuitás érint, reflektáltak volna. Egész egyszerűen: lehetetlen volt feltenni a kérdést, hogy esetleg valami mást – akár egy modellt a múltból – nem tartanánk-e jobbnak.

A mítoszok mindig akadályai a nagykorúvá válásnak.

KARÁDI ÉVA FORDÍTÁSA

LJILJANA RADONIĆ

Elkerülési stratégiák

A Jugoszlávia felbomlását követő háborúk alatt az 1990-es években a kollektív áldozati szerepről szóló narratívák szolgálták az erőszakos etnikai-nacionalista kurzus lépéseinek alátámasztására.

Franjo Tudjman Horvátországában a történelem revizionista megközelítése igazolta az ellenséges nemzeti érzületet és akadályozta továbbra is, hogy önkritikusan ítélik meg Horvátországnak a konfliktusban játszott szerepét, ami Horvátország nemzetközi elszigetelődéséhez vezetett. Tudjman 1999-ben bekövetkezett halála után azonban megkezdődött az emlékezet fokozatos „európaizálása”; mára Horvátország teljes jogú EU-tagállammá válásának szándékával a kormány a történelem-politikáját is deklarálta az „európai emlékezetpolitikai szttenderdekhez” igazítja. De vajon sikerül-e megfelelnie ezeknek a szttenderdeknek, és még inkább azt a kérdést kelle megvizsgálni, hogy vajon az emlékezet európaizálása egyet jelent-e az elsenvedett és elkövetett történelmi bűnök objektív és önkritikus megközelítésével?

Az emlékezet európaizálása

A hidegháborút követő „memory-boom” Nyugaton a holokausztot mint a 20. század negatív ikonját hangsúlyozta, és változást hozott a visszaemlékezés fókuszában: a náciellenállás hősmártírok alakja helyett az egyén mint áldozat került a figyelem középpontjába. És túl ezen: a holokauszt általában az emberi jogok tiszteletben tartásának univerzális parancsává vált, és a különböző áldozatok és áldozatcsoportok emlékének „hordozója”.²

Európában ez az „univerzalizálás” egy másik dimenziót is tartalmaz: a holokauszt negatív alapító mítosszá vált. A háború utáni Európát úgy tekintik, mint egy sorsközösségen alapuló közösséget, amely közös struktúrákat alakított ki a holokauszt-katasztrófa visszatérésének megakadályozására. Identitását keresve túllép a gazdasági és pénzügyi unió, ez az alapító mítosz egy olyan megkerülhetetlen közös narratíváról gondoskodik, ami különben hiányzik.³

Ez az egyik oka annak, hogy a – Svédországban 1998-ban politikuskok és szakemberek hálózatoként megalapított *Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance, and Research* (ITF) [Holokauszt tanítás, emlékezet és kutatás feladatára alakult nemzetközi együttműködés], amit újabbán átneveztek: *International Holocaust Remembrance Alliance* [Nemzetközi Holokauszt Megemlékezés Szövetségnek], olyan nagy érdeklődést váltott ki, és mára 27 többségében európai ország vesz részt benne. Az a nemzetközi holokauszt-konferencia, amelyet Stockholmban rendeztek 2000. január 27-én, Auschwitz felszabadításának 55. évfordulóján, első ízben hozott össze 46 országból államfőket, elismert kutatókat és túlélőket.⁴ A határozatok között szerepelt az a javaslat, hogy az országok nyilvánítsák holokauszt emléknapnak január 27-ét vagy egy másik, a zsidóság elpusztításához kapcsolható napot. 2010-re az 56 OSCE tagországból 34-en követték ezt a javaslatot. Ez a „javaslat”, hogy az országok csatlakozzanak a

ANDERSON, Benedict
Elképzelt közösségek
L'Harmattan, 2006

ASSMANN, Jan
A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban
Atlantisz, 2008

„Holocaust Task Force”-hoz, és vezesse nek be egy holokauszt emléknapot, volt az első lépés valamiféle „európai sztenderd” felé. Bár hivatalosan még nem alkalmazták ezeket a 2004 húsvéti EU-bővítés idején, ezek a sztenderdek hallgatólagosan mégiscsak játszhattak valami szerepet – erre utal az a tény, hogy a magyarországi holokauszt emlékközpontot néhány héttel az ország EU-csatlakozása előtt nyitották meg Budapesten, bár az állandó kiállítás még nem volt kész.

A „holokauszt európaizálásával” párhuzamosan zajlott 1989-től a történelem újra-elbeszélése a kelet-európai országokban, és különösen a kommunista rendszert megelőző „aranykor” felfedezése. A heroikus antifasiszta harc narratívája elvesztette legitimitását a kommunista rezsimekkel együtt, és a sokszor a holokauszt emlékezetből ismert jelképek (vagonok, szekerek) alkalmazásával felidézett kommunista bűnök traumája került az emlékezés centrumába. A „Kelet” és „Nyugat” közötti „kettéosztott emlékezet” készítette arra a posztkommunista államok képviselőit, hogy azt követeljék, a kommunista bűnöket „ugyanolyan mértékben” ítéljék el, mint a holokausztot. Ezekre az ellentétes emlékezetekre reagálva javasolta az Európai Parlament egy másik emléknapi bevezetését, augusztus 23-át, az 1939-es Hitler-Sztálin paktum dátumát, amelyen együtt emlékeznek meg a sztálinizmus és a náciizmus áldozatairól (európai emléknapi a sztálinizmus és a náciizmus áldozatairól). Miközben a sztálinizmus áldozatai így módon végül bekerültek az európai kánonba, a két rezsim áldozatai kimondottan egy kalap alá vannak véve, ami újabb problémákat vet fel. Az új emléknapi valójában nem adódik hozzá a január 27-hez, hanem annak az antitézise: míg a holokauszt emléknapi a saját közösség által elkövetett bűnökről szól, az európai megemlékezés napja kifelé hárítja a felelősséget a náciakra és a szovjetekre. A „mieink” így kívülről jövő elnyomás áldozataiként foghatók fel, a kommunista rezsimben való részvételt tagadni ill. externalizálni lehet.

Hogyan érintik ezek után az európai sztenderdek és az ütköző emlékezetek az EU-ba most belépő Horvátországot? A horvát emlékezetpolitikának mely elemei felelnek meg az emlékezet európaizálásának és melyek kerülnek azzal összeütközésbe?

Horvát emlékezetpolitika 1990 után: a revizionista hozzáállás

Más posztkommunista országokhoz hasonlóan Horvátországban is „aranykorként” kezdték emlegetni 1990-től, a függetlenség elnyerésétől kezdve a kommunizmust megelőző korszakot. Az ún. Független Horvát Állam (Nezavisna

Dzrava Hrvatska – NDH), egy náci báb-kormány alatti rezsim „mértékadó volt a horvát függetlenség történetében” Franjo Tudjman szerint, aki Horvátország elnöke volt az 1990-es években a délszláv háborúk idején.

Az usztasák 1941 áprilisában kerültek hatalomra a Jugoszláv Királyság felbomlását követően, és már abban az évben elkezdtek lágereket működtetni. Jasenovac volt ezek közül a legnagyobb, egy munka- és haláltábor, ahol majdnem százezer embert öltek meg; az áldozatoknak a fele volt szerb, aztán következtek a zsidók, a romák és a horvát politikai foglyok.⁵ Tudjman megpróbálta „összebekíteni” az usztasákat a kommunista partizánokkal: szerinte ugyanazért az ügyért – Horvátországért – harcoltak a második világháború alatt, bár különbözőképpen.⁶ A Jasenovac emlékhely jelentős szimbolikus szerepet töltött be a Tudjman-féle képzetben: Franco példájára hivatkozva Tudjman azt javasolta, hogy a partizánok által az ún. Bleiburg-tömeggyilkosság⁷ során 1945 májusában megölt usztasák és NDH-katonák csontjait szállítsák egy „nemzeti emlékhelyre”, Jasenovacra. A nemzetközi, mindenekelőtt amerikai tiltakozások megakadályozták az elképzelés kivitelezését Horvátország 90-es évek végi politikai elszigeteltsége dacára.

A 2003-as választások a volt Tudjman-párt, a Horvát Demokrata Unió (Hrvatska demokratska zajednica – HDZ) visszatérését hozta a hatalomba. 2005-ben Ivo Sanader miniszterelnök a Jasenovac emlékhelyen tartott hivatalos megemlékezésen azt hangsúlyozta, hogy „az antifasiszta győzelem a fasizmus és a nemzeti szocializmus felett a modern Európa és a modern Horvátország értékeinek győzelem volt”,⁸ de hozzátette, hogy a „Honi háborút” (1991–1995) is egy bizonyos fajta fasizmus ellen vívták. Ugyanabban az évben a Yad Vashemben tett látogatása során kijelentette, hogy a '90-es évek háborúiban a horvátok ugyanolyan fajta gonoszság áldozatai voltak, amilyen a náciizmus meg a fasizmus volt, és senki sem tudja jobban, mint a horvátok, hogy mit jelent agresszió és büntettek áldozatának lenni.

Újságíróknak azt nyilatkozta a látogatása után, hogy a Holocaust History Museum adta neki a Honi Háború Múzeuma felállításának ötletét.⁹ Az teszi ezt az epizódot olyan sokatmondóvá, hogy ezek a megnyilatkozások nem váltottak ki semmi tiltakozást. Az elmozdulás a Tudjman-éra revizionizmusától, amely lebecsülte az usztasák állam áldozatainak számát, egy olyan szemléletmód felé, amely elismeri ugyan a holokausztot, de úgy állítja be a horvátokat, mint a fasizmus, ezáltal a „szerb fasizmus” áldozatait, úgy is értelmezhető, mint „az emlékezet európaizálásának” egyik módja,

amely fejlemény problematikus dimenziója teljesen nyilvánvaló.

A Jasenovacban évente tartott ünnepi megemlékezések során Sanader és pártbeli kollégái ismételtelen elítélték „mindkét totalitarizmust” – „a vöröset (a Tito-félet) és a feketét (az usztasákét)” – mantraként ismételve ezt, figyelmen kívül hagyva azt a tényt, hogy Tito partizánjai voltak azok, akik felszabadították Jasenovacot 1945-ben.¹⁰ A megfogalmazás erősen visszhangozza azt az érvelést, ami a sztálinizmus és a náciizmus áldozatairól megemlékező európai emléknapi bevezetésének indoklásában szerepelt. Sanadart még idézik is az ITF tízedik évfordulójára kiadott évkönyvben, miszerint „A demokrácia győzelem a totalitarizmus felett a modern Európa és a modern Horvátország alapjait átszövő értékek győzelem.”¹¹ Az usztasák-nácik és a kommunisták áldozatainak egy lapon való említése egy alulról induló posztkommunista és egy felülről jövő EU-tendenciaként jelenik meg.

A Jasenovac kiállítás: képmutató emlékezetpolitika – látszólagos gesztus az emlékezetnek

A „holokauszt európaizálásának” legszembeszökőbb horvát példája az államilag alapított Jasenovac emlékmúzeum, amely hosszas viták után nyílt meg 2006-ban. Az új kiállítás látszólag előrelépést jelent, amennyiben elismeri a tényt, hogy a tömeggyilkosságok és a soá megtörténtek Horvátországban. Mindazonáltal a második kiállítási panel a bejárat után Hitlert mutatja együtt Ante Pavelić-tel, az usztasák vezérével, és azt mondja a látogatóknak, hogy Pavelić Hitlernél tett 1941 júniusi látogatása során Hitler teljes támogatásáról biztosította őt a szerb lakosság kiirtására irányuló politikájában. Így módon miközben a kiállítás azt hangsúlyozza, hogy a horvát zsidók elpusztítását a holokauszt szélesebb kontextusában kell nézni, ami nyilvánvalóan igaz, a kiállítás láthatólag azt is hangsúlyozni akarja, hogy a szerbekkel szembeni tömeggyilkosságok is csak ebben a kontextusban érthetők meg. Arról a tényről, hogy az usztasáké volt az a ritka kivétel, hogy egy rezsim magától, nem náci parancsra működtetett haláltáborokat, nem esik említés.

Sőt, bár kiállítanak antiszemita usztasák plakátokat, és cáfolják az antiszemita érveket, ez a hozzáállás hiányzik a szerbellenes és roma-ellenes gyűlölködő megnyilvánulások bemutatásánál. Megemlékezni az usztasák zsidó áldozatairól, amit nyilvánvalóan csak az európai zsidóság megsemmisítéséről való megemlékezés kontextusában lehet megtenni, könnyebbnek látszik, mint számot vetni az usztasáknak a szerbek ellen elkövetett tömeggyilkosságaival.

A kritikusok elmarasztalták a kiállítást, amiért nem mutatta meg, kik voltak az elkövetők, melyik nemzet szenvedte el a legnagyobb veszteségeket, és hogy ténylegesen hogyan ölték meg az embereket Jasenovacban. Hosszas vita után kibővítették a kiállítást, és bemutatták a brutális gyilkos származásokat, késeket és dorongokat; feltüntették az áldozatok nemzetiiségét és életkorát is, hogy megmutassák, nemcsak politikai foglyokat öltek meg, ahogy ezt a 90-es években sokszor állították. Ami még mindig hiányzik azonban, az az elkövetők bemutatása, miközben Pavelićet továbbra is nagy tisztelettel Dr. Pavelićként emlegetik.

A Jasenovac emlékmúzeum igazgatója, Natasa Jovičić, kijelentette, hogy „a modern európai oktatási és múzeumi rendszer részévé szeretnénk válni, és azokba a keretekbe illeszkedni, amit a témával foglalkozó más intézményektől kapunk.”¹² Az új kiállítást, mint mondta, „az Európa Tanács és az EU sztenderdjeinek megfelelően”¹³ tervezték, és nemzetközi szakemberekkel konzultálva dolgozták ki a koncepcióját, hogy „nemzetközileg elfogadható” legyen és kompatibilis a „nemzetközi sztenderdekkel”.¹⁴ De ezek a szakértők kizárólag olyan intézményekből jöttek, amelyek a holokauszttal foglalkoznak, mint az amerikai Holocaust Memorial Museum, az Anna Frank Ház és a Yad Vashem. A horvát kurátorok nem a Németország és a Német Kormányosság területén működött koncentrációs táborok helyén felállított emlékmúzeum példáját követték, amelyek bemutatják egy léger komplex jellegét és napi rutinját, hanem olyan intézményeket, mint az Anna Frank Ház.

Az volt a cél Jovičić megfogalmazása szerint, hogy „elmondjanak egy tragikus élettörténetet csupán néhány tárgy segítségével”.¹⁵ Persze meg lehet érteni az egyén mint áldozat történetének közép-pontba állítását az Anna Frank Házban. De Jasenovacban egy hipermodern kiállítás arra használja a legújabb médiát, hogy kizárólag egyéni áldozatok történeteire irányítsa a figyelmet. Bírálón hivatkozva arra „amikor a kivégzött és az áldozatot egyaránt ábrázolják a világ muzeológiájában”¹⁶, az igazgató azt mondta, hogy el akarták kerülni azt a tendenciát, hogy névtelen testeket és gyilkolóeszközöket mutassanak be, ehelyett Jasenovacot „az élet helyszínévé” akarták tenni, amely pozitív üzenetet közvetít. A sokkoló-esztétika jogos kritikáját így módon kombinálják azzal a törekvéssel, hogy „a fény üzenetét küldjék a bűnök helyszínéről”.¹⁷

Nemzetközi szakemberek kedvező reagálása a Jasenovac kiállításra¹⁸ talán azzal a ténnyel magyarázható, hogy a kiállítás részese „a holokauszt univerzalizálásának”, bátorítja a holokauszt szimbo-

likus és ahistorikus elfogadását, a globális emberi jogi diskurzus nyelvét használja, az emberi szenvedés totalitásban való elismerésével. Az igazgató szavaival a Jase-novac múzeum ezzel a „demokrácia és az emberi jogok” színterévé válik, ahol „a fiatalok tudatára ébred annak, hogy milyen következményei voltak az emberi méltóság semmibevételének a huszadik században, de annak is, hogy milyen esélyek nyílnak egy igényes életvezetésre egy modern, pluralista társadalomban.”¹⁹ Ha a holokausztot és a második világháborút általában úgy foglalkoztatja össze, mint „az emberi méltóság semmibevételét”, akkor az emlékezet (politika) merő képmutatássá válik. Reinhart Koselleck Németországban szóló figyelmeztetése Horvátországra is áll: egy „modern, pluralista társadalom” nem emlékezhet meg csak az áldozatokról, emellett sőt elsősorban az elkövetőkre kell emlékeztetnie.²⁰

Horvát történelemtankönyvek: tantervi nacionalizmus

Az *International Holocaust Remembrance Alliance* honlapján terjedelmes anyag található arról, mit és hogyan kellene tanítani a holokausztról. A tanároknak kell meghatározniuk a fogalmat, az a feladatuk, hogy egyenlítőssé tegyék a történelmet személyes történetekkel, használjanak fel tanulóval-másokat és nyújtsanak a tanulóknak számukra hozzáférést az elsődleges forrásokhoz²¹ – ezek olyan követelmények, amelyeket szem előtt tartottak a horvát történelem-oktatási tanterv kialakításánál.²²

De amint az 1941 és 1945 közötti usztasa-rezsimről volna szó és a partizánok által a háború végén, 1945-ben elkövetett bűntettekről („a Bleiburg-tragédiáról”), kiderül, hogy ezeknek az emléke még mindig „forró”.²³

„A holokauszt” és a „genocídium” kulcsfogalmakként vannak meghatározva, de a „koncentrációs gyűjtőtáborok” is (*koncentracijski sabirni logori*),²⁴ ami egy olyan terminus, amely mivel nem létezik sem a horvát, sem az angol nyelvben, a témával kapcsolatos bizonytalanságot, ha nem éppen annak ignorálását fejezi ki. A „Független Horvát Államról” szóló tanórának arról kell ismereteket adnia, hogyan rendelődött alá Horvátország a náci megszálló erőkhöz, és hogyan hajtott végre, amit azok akartak, és különösen a tengerparti területek Olaszországnak való átengedését és az ország gazdasági kizsákmányolását kell hangsúlyoznia. Horvátország ezáltal úgy van beállítva, mint pusztán a tengelyhatalmak egyik áldozata a többi között. A tanóra egyik részében a háború alatti évek „kulturális eredményeivel” kell foglalkozni,²⁵ a másikban az „usztasa-terrorral”. Ez a megkülönböztetés a „jó” NDH és a „gonosz” usztasák között – ami a „jó” Harmadik Birodalom

és a náci közötti különbségtevésnek felel meg – az 1990-es években bevett revizionista változatot reprodukálja.

Ezt a tantervet nagyon sokféleképpen alkalmazták a horvát oktatási minisztérium által elfogadott négy nyolcadikos történelemtankönyvben. Milyen széleskörű tehát a történet elmondásának skálája ezekben a tankönyvekben? Ezt a kérdést az teszi érdekessé, hogy az iskolák szabadon dönthetnek arról, melyiket használják. Amit a leggyakrabban választanak (Kresimir Erdelja és Igor Stojakovic könyve²⁶), politikailag „baloldali” és az iskolák 38.5 százalékában használják; ez váltja fel azt a nacionalista tankönyvet, amelyet ugyanaz a hagyományos tankönyvkiadó, a Skolska knjiga adott ki a '90-es években. Egy másik kiadó adott ki kétféle tankönyvet, egy nacionalistát (Vesna Djuric, amelyet az iskolák 18 százalékában használnak)²⁷ és a leginkább többszempontú és önreflektív könyvet (Snjezana Koren, amit az iskolák 18.5 százaléka használ).²⁸ A negyedik tankönyv (Stjepan Bekavac és Mario Jareb írta) szintén nacionalista-revizionista és az iskolák 25 százalékában használják.²⁹

A két nacionalista tankönyv a „jó” NDH-ről és a „rossz” usztasákról szóló narratívát reprodukálja, Bekavac és Jareb az usztasák fellépését érthetőnek állítja be, „mivel a Jugoszláv királyság felhalmozott problémáit csak egy független horvát állam megteremtésével lehetett megoldani” – mintha az usztasák minden függetlenségi törekvés egyenes folytatói lettek volna. Bekavac és Jareb elnagyoltan foglalkozik „a kulturális élettel és a tömeg-tájékoztatással az NDH korában”, megemlítve, hogy bár a zsidó szerzők műveit betiltották, számos más publikáció jelent meg, „amelyek nem voltak ideológikus színezetűek. Azt lehet mondani, hogy a könyvkiadás nagyon eredményes volt az usztasák ideológiai kontrollja dacára.” Számos irodalmi mű „foglalkozott első ízben kimondottan a horvát kultúrával”; most először kapott a rádió és a film rendszeres figyelmet, és ezek sem voltak „ideológiai színezetűek”. Djuric, a másik nacionalista szerző, egyetlen mondatban említi a kommunista értelmiségiek kivégzését a háború kezdetén, mielőtt rátérne az NDH „kulturális vívmányaira”, kiváltésképpen a horvát enciklopédiára, és az első horvát játékfilm elkészülésére. A két másik könyv azt hangsúlyozza, hogy az NDH pusztán csatlósállam volt, és a „kulturális eredményekről” nem tesz említést – noha ez tantervi követelmény volna.

Bekavac és Jareb tankönyvében az „élet az NDH-ban” tárgyú oldallal szó szerint szemben lévő oldalon következik az „usztasa rezsim” leírása. A szerzők írják „a nem-horvát lakossággal, különösen a szerbekkel, zsidókkal és romákkal

szembeni elnyomó politikáról”. A koncentrációs táborok „lakói (a zsidók és mások, különösen a szerbek) terrornak és nehéz életkörülményeknek voltak kitéve; sokakat megölték a megérkezésük után vagy később”.

Az usztasák bűneit nem titkolják el, de nincs semmi magyarázat arra, mi is lehetett a rejtélyes kapcsolat az NDH és az „usztasa rezsim” között.

KARÁDI ÉVA FORDÍTÁSA
© Eurozine 2012

¹ Henry Rousso, „Das Dilemma eines europäischen Gedächtnisses” [Egy európai emlékezet dilemmája], *Zeithistorische Forschungen* 1/2004: 363-378, 374.

² Daniel Levy and Natan Sznaider, *The Holocaust and Memory in a Global Age*, Philadelphia 2005.

³ ld pl. Franco Frattini „Fundamental Rights: Fundamental to Europe's Identity”, 1 March 2007. <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=SPEECH/07/114&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>, accessed 30/03/2012.

⁴ Jens Kroh, *Transnationale Erinnerung. Der Holocaust im Fokus geschichtspolitischer Initiativen* [Transzacionális emlékezet: a holokauszt a történelempolitikai kezdeményezések centrumában], Frankfurt am Main: 2008, 111.

⁵ Natasa Matausic, *Jasenovac 1941.-1945.: logor smrti i radni logor* [haláltábor és munkatábor], *Jasenovac/Zagreb* 2003; Ivo Goldstein, *Holokaust u Zagrebu*, Zagreb: 2001, 302-343.

⁶ Marinko Culic, *Tudman: anatomija neprosvijecanog apsolutizma* [Tudman: Egy nem felvilágosult abszolutizmus anatómiája], Split 1999, 105.

⁷ A második világháború végén az usztasák, a horvát hadsereg és a polgári lakosság egy része a német Wehrmachtal együtt az osztrák határ felé menekült Tito partizánjai elől. A Szövetségesek nem voltak hajlandók befogadni őket Bleiburnál, visszatoloncolták Jugoszláviába, ahol tízezerrel végezték ki őket minden tárgyalás nélkül a partizánok. *Vjesnik*, 25/4/2005.

⁹ *Vjesnik*, 29/6/2005.

¹⁰ *Novi list*, 26/4/1999; *Vjesnik*, 17/3/2004; *Vjesnik*, 28/11/2006; *Novi list*, 21/4/2008.

¹¹ Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance and Research, *Ten Year Anniversary Book*, Stockholm 2009, 32.

¹² *Vjesnik*, 24/7/2004.

¹³ *Vjesnik*, 18/8/2004.

¹⁴ *Vjesnik*, 14/2/2004.

¹⁵ *Vjesnik*, 24/5/2004.

¹⁶ *Vjesnik*, 7/3/2004.

¹⁷ *Vjesnik*, 7/3/2004.

¹⁸ *Vjesnik*, 24/5/2004.

¹⁹ *Vjesnik*, 19/1/2006.

²⁰ Reinhart Koselleck, „Formen und Traditionen des negativen Gedächtnisses” [A negatív emlékezet formái és hagyományai], in V. Knigge and N. Frei (eds.), *Verbrechen erinnern. Die Auseinandersetzung mit Holocaust und Völkermord* (Büntettek emlékezni: szembenézés holokauszttal és népiattással), München: 2002.

²¹ <http://www.holocaustremembrance.com/node/319>, accessed 7 July 2013.

²² Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta, *Nastavni plan i program za osnovnu skolu* [Tanterv és program általános iskolák számára], Zagreb 2006, 284.

²³ Jan Assmann, *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen* [A kulturális emlékezet. Írás, emlékezet és politikai identitás a korai magaskultúrákban], München 2005, 66ff. Magyarul: Atlantisz, 2004.

²⁴ Ministarstvo znanosti, *Nastavni plan*, 290.

²⁵ Ministarstvo znanosti, *Nastavni plan*, 290.

²⁶ Kresimir Erdelja and Igor Stojakovic, *Tragom proslasti 8. Udzenik povijesti za osmi razred osnovne skole* [A múlt nyomában 8. Történelem tankönyv az általános iskolák 8. osztálya számára], Zagreb 2009. A statisztikához ld: <http://public.mzos.hr/Default.aspx?art=9909&sec=2354>, (2012. 04. 16.)

²⁷ Vesna Duric, *Povijest 8. Udzenik povijesti za osmi razred osnovne skole* [Történelem 8. Történelem tankönyv az általános iskolák 8. osztálya számára], Zagreb 2009.

²⁸ Snjezana Koren, *Povijest 8. Udzenik povijesti za osmi razred osnovne skole* [Történelem 8. Történelem tankönyv az általános iskolák 8. osztálya számára] Zagreb 2009.

²⁹ Stjepan Bekavac and Mario Jareb, *Povijest 8. Udzenik za 8. razred osnovne skole* [Történelem 8. Történelem tankönyv az általános iskolák 8. osztálya számára], Zagreb 2009.

³⁰ Snjezana Koren, „Nastava povijesti izmedu historije i pamcenja. Hrvatski udzbenici povijesti o 1945. godini” [Történelem oktatás történelem és emlékezet között. Horvát történelemtankönyvek 1945-ről], in S. Bosto and T. Cipek (eds.): *Kultura sjećanja: 1945. Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*, Zagreb 2009, 239-262, 249.

SREĆKO HORVAT

„Én nem vagyok rasszista, de...”

2013 február elején a *Jutarnji list* ismét rekordot döntött a horvát usztasákról írásban. A dugavai menekültverés után „a *Jutarnji* riporterei” a következő líddel tették közzé exkluzív „terepszemléjük” eredményét: „Nem vagyunk rasszisták, de ez nem kellemes. Ezek az emberek céltalanul ödöngenek és bálmulják a mi lányainkat.” Miután a szálloda, mely nemrég még a Horvát Vasutak tulajdona volt, átkerült a Belügyminisztérium tulajdonába és menekültközponttá változott, elkezdődtek a problémák Új Zágrábban. Ezeket a problémákat legjobban Dugave lakói tudják esetelni. Egyikük ezt mondja: „Ha tudtam volna, hogy egy napon itt menekültszállás lesz, máshol vettem volna lakást, akár Velika Goricában. Én nem vagyok rasszista, de kellemetlenül érint, mikor látom a sötét bőrű férfiak

csoportját, amint céltalanul ödöngenek a negyedben, és bálmulják a mi gyerekeinket”.² Egy másik lakos hozzáfűzi: „Szépen megvoltunk itt egész a közelmúltig. Senki sem figyelmeztetett bennünket, hogy a szállodából 'menekült afroközösség' lesz. Egyszer csak felbukkantak itt mindenféle fajta emberek, ilyen meg olyan szokásokkal. Ismétlem, én nem a borszínűk felől ítélem meg az embereket, de ha valaki egyenest Afrikából idejön egy európai fővárosba, akkor, tudja, egy kicsit elüt. Hagyományos afrikai viseletben járnak, érthetetlen nyelven beszélnek, a mi utcáinkon ödöngenek, gyakran éjjel után is szölgatják egymást, mintha egyik hegyről a másikra kajabálnának át. Van egy, aki folyton lármázik, s olyan a hangja, mintha mély alagútból jönne elő. Borzalom. Csak nemrég jutott a fülembe,

hogy a *Porin* hotelben egy befogadóállomást hoztak létre a külföldiek számára." A „riporter” harmadik beszélgetőpartnerre kivesézi a problémát: „Nyáron idejönnek valami égimeszelő négerek, és lopják a gyümölcsöt a fáról. Igaz, vannak köztük illedelmesek is, akik előbb szépen megkérdezik. De az is előfordul, hogy az éjszaka közepette ágak recsegését-ropogását halljuk, és rajtakapjuk őket, amint átugrálják a kerítést. Vannak köztük két méter magas négerek is.” Hozzátette, hogy ő „nem rasszista”, és mindig is szeretne volna beutazni Afrikát, a civilizáció bölcsőjét.

Mi a közös mindezekben a kijelentésekben? Mindegyikben ráismerhetünk a fetiszta tagadás mechanizmusára, melyet Octave Mannoni francia pszichoanalitikus a következő képlettel ír le: „Je sais bien, mais quand même” [Tudom, de mégis].³ Mint tudjuk, a fetizmus definíció szerint a vágy vagy a fantázia rávetítése egy másik tárgyra vagy testrésze (pl. a cipő mint fétis), hogy a szubjektum ily módon elkerülje a szembesülést a kasztációs komplexussal. Már Freud megállapította, hogy a fetiszta képes hinni a saját fantáziájában, s ugyanakkor belátni, hogy az nem más, csupán fantázia. A probléma abban áll, hogy a fantázia felismerése semmi módon nem csökkenti a fantázia hatalmát az egyén fölött. Mannoni két példával világítja meg ezt. Az első Freud, a másik a saját pszichoanalitikus praxisából származik. Freudnak egyszer volt egy páciense, akinek azt jóslta a varázsló, hogy a veje nyáron meg fog halni mérgezésben. Miután elmúlt a nyár, a páciens beismerte Freudnak: „Nagyon jól tudom, hogy a vejem nem halt meg, mégis, gyönyörű volt az a jóslat”. A másik példa: Mannoni helyett egyszer valaki más vette fel a telefont, és összekeverte a telefonálót a vendégségbe várt költő barát nevével. Mannoni azt üzent a költőnek, hogy jöjjön, amint tud, lesz ideje egy itálra vacsora előtt. Amikor csöngették az ajtón, a költő helyett egy páciens jelent meg. Rövid csönd után a páciens elégedetten beismerte: „Igen, tudom, hogy tréfált a vacsora előtti itallal kapcsolatban, mégis annyira jól esett”, majd azonnal hozzáfűzte: „különösen, mert a feleségem azt hiszi, hogy komolyan gondolta”. Mannoni ezt rögtön összefűzte azzal az esettel, amit Freudnak a telepátiról szóló rövid szövegében olvasott: a varázsló a páciens tudattalan – vagy ebben az esetben tudatos – vágyába talált bele. A saját páciense esetében az a helyzet, hogy a páciens belátta a tévedését és elállt a fantáziájától, mely szerint a pszichoanalitikusa valóban meghívta egy vacsora előtti itálra, de volt egy felesége, aki megkönnyítette a dolgát, lévén hogy a fantázia rajta keresztül folytatta életét. A páciens valamilyen formában mégis meghívást kapott, legalábbis a

felesége szemében, noha ő „nagyon jól tudta”, hogy nem így van.

S most visszatérünk a dugavai lakosokra. Noha senki sem hiszi magát közülük rasszistának, épp a fetiszta tagadás struktúrája („Nagyon jól tudom, de mégis”) mutat rá, hogy azok. Amiként Freud páciense a „gyönyörű jóslat” által valami módon átélte vejének vágyott halálát, s amiként Mannoni páciense mégis élvezetét lelta a téves üzeneten keresztül a felesége fantáziájában, aki a meghívást valódinak tartotta, úgy a mi új zágrábi rasszistáink is éppenséggel a rasszizmust tagadó kijelentéseik révén élnek ki a rasszizmusukat. Az „én nem vagyok rasszista, de...” feketék ödöngenek az utcán, bámulják a gyerekeinket, lopják a gyümölcsünket, furcsán öltözködnek stb., leleplezi, hogy – akár rasszizmusnak nevezik ezt, akár nem – valóban zavarják őket ezek a „furcsa” emberek, akiknek „furcsa” szokásaik vannak és „furcsa” dolgokat művelnek. Hogy valóban rasszizmus forog fenn, azt egy gondolat kísérlettel is leleplezhetjük. Képzeld el, hogy a kijelentésben Dugave „közönséges” lakosairól van szó, és alkalmazzuk most rájuk ezt a képletet: ők „ödöngenek az utcákon, lopják a gyümölcsöket, magasak és így tovább.” Más szóval, vajon amit a négerek csinálnak, tulajdonképpen nem hasonlít-e nagyon is arra, amit az átlagos horvátok csinálnak? (Kivéve, hogy a horvátok, természetesen, nem lopnak.) Vagy vegyünk még egy inverziót, melyet épp egy menekültnek köszönhetünk, aki nigériai, és az említett menekültközpont lakója. A *Jutar-nji* „riportját” és az itteniek kommentárjait kommentálva eszébe jutott a saját tapasztalata, melyre az iskolalátogatásokon tett szert, amikor a menekültekről és az idegen kultúrákról mesélt a gyerekeknek. Azt mondja, az általános iskolákban gyakran odamennék hozzá a gyerekek és megtapogatják a bőrét, a haját, naivan és kíváncsian, egyszerűen azért, mert azelőtt sohasem láttak ilyen bőrt és ilyen haját. És hozzát teszi, hogy ez történt Dugavában is: ha az emigránsok bámulták „a mi lányainkat”, az azért volt, mert Nigériában vagy Afganisztánban nem nagyon vannak szőke lányok, ez ilyen egyszerű. A tényt, hogy „ödöngenek az utcákon” azzal magyarázza, hogy egyikük sem jut munkához Horvátországban (amivel még egy mítosz megdőlt: „el fogják orozni előlünk a munkát”), azt a tényt pedig, hogy csak egymással barátkoznak, avval a szomorú igazsággal magyarázza, hogy, noha a törvény előírja, egyikük sem kap horvát nyelvelképet, ami lehetővé tenné az integrációt vagy a barátkozást a horvátokkal.

Éppen ez az oka annak, hogy ilyen „riportok” és művi botrányok, melyek még több gyűlöletet és rasszizmust szítanak, egyáltalán lehetségesek. Amennyiben

nincs érintkezés az Idegennel, csökken a lehetőség az idegenek megismerésére, elismerésére vagy valamelyest tiszteletben tartására. Hasonlóképpen, ha a horvát Belügyminisztérium 1997-től 2011 közepéig közel 2000 menedékkérelmet bíralt el, és ezek közül csupán 42-t fogadott el, akkor nem csoda, ha Dugave lakosai nem tudják, kik voltaképpen a menekültek, netán Afganisztánból, Pakisztánból vagy Palesztinából érkeztek, tehát nem szórakozásból vannak itt, nem azért, hogy „ödöngjenek az utcán” vagy „a lányainkat nézzék”, hanem háború sújtotta országokból jöttek, ahol tartatlanná vált az életük. Csak 2012-ben 1193 személy kért menedékkérelmet Horvátországban, ami 50%-kal több mint egy évvel korábban. A szómáliai menedékkérők száma ugrott a legnagyobbat. Az is egy olyan ország, mely már majdnem két évtizede kettészakadt és véres polgárháború dúl benne; „a világ legveszélyesebb országa” titulussal dicsekedhet. Az EU-ba való belépéssel ez a statisztika még jobban ki fog élesedni, és sajnos nem csak a rasszizmus fetiszta tagadásának példái fognak megszaporodni, hanem a nyílt rasszizmusé is, amiről legutóbb Ruža Tomašić európai parlamenti képviselő tanúskodott, amikor kijelentette, hogy az idegeneknek semmi keresnivalójuk Horvátországban. Azelőtt a szerbek voltak ezek, most a feketék. A forogatókönyv, ami Görögországban zajlik az Arany Hajnallal, már nem távoli jövő, hanem jelen; csak arra vár, hogy aktiválják, és amellet, hogy politikai nyereséget hoz, a bevándorlók elleni reális erőszakká forduljon.

A *Jutar-nji list* „riportját” megelőzően a *Fade In* oktató jellegű dokumentumfilm készített „Másmilyenek lenni. Az identitás, az előítéletek és az erőszak” címmel, mégpedig még 2012-ben.⁴ Ebben a film-ben nemcsak tipikus rasszista előítéleteket lehetett hallani, hanem a nyílt rasszizmus aggasztó jeleit is láthattuk. Amikor megkérdezték a Dugave lakosait, hogy mint vélekednek „bevándorló szomszédairól”, a szülőktől, a középiskolásoktól és nagymamáktól ilyen kijelentéseket gyűjtötték össze: „feketék”, „jó barnára sülték”, „télén is vietnami papucsban járnak”, „nem olyan emberek, mint mi”, „a szép horvát lányok miatt jönnek”, „éhenkórászok és tolvajok”, „fene se tudja, mért jöttek, tán munkát keresnek, és a végén előbb kapnak majd, mint te vagy én”, „deportálni kell őket, akárhonnan jöttek”, „fogalmam sincs, hova viszik őket, Jasenovac nem működik, így nem tudom, hova rakják ezeket”... Itt már nem is fetiszta tagadásról van szó („Nem vagyok rasszista, de...”), hanem nyílt rasszista üzenetekről, melyekhez nemcsak az Idegen fölötti megbotrányozás tartozik hozzá, hanem „javaslatokat” is tartalmaznak a helyzet megoldására: „deportálás” és „Jasenovac”.

Egy másik bizarr eset, ezúttal Olaszországból, rámutatott arra, valójában mily mértékben „különböznek” a bevándorlók tőlünk, akik ún. „autochton” kultúrában élünk. 2009 februárjában Silvio Berlusconi kormánya úgy döntött, hogy támogatja az Olaszországban kapható nem-olasz ételek elleni kampányt, megpróbálván rávenni az olaszokat, hogy inkább a hazai konyhát válasszák. A kampány Lucca városában kezdődött, ahol a helyi önkormányzat olyan messzire elment, hogy a belvárosban betiltották az „idegen” ételeket árusító boltok nyitását. Nagyjából ugyanebben az időben Milanóban is hasonló törvényt hoztak, még hozzá mindezt annak érdekében, hogy „megóvják a helyi specialitásokat az etnikai konyhák egyre erősödő hatásától”. Ez a „gasztronómiai rasszizmus” – mint egyébként minden rasszizmus – eltekint attól, hogy az „eredeti olasz konyha” fogalma rendkívül problematikus. Az olasz konyha legnagyobb része, ahogy azt Vittorio Castellani szakács magyarázza, amúgy is átvétel. A paradicsomszósz Peru ajánléka a 18. században, sőt, mint mondják, még a spagetti is kínai eredetű, és Marco Polo hozta be az országba. Az ilyen ellentmondások ellenére a „gasztronómiai rasszizmus” nem kiugró eset, hanem a xenofóbiának és a bevándorlók folyamatos diszkriminációjának szerves része. Éppenséggel ez az új kampány mér jó nagy csapást a bevándorlók életmódjára, hiszen ők a „saját” olcsó és ezért népszerű ételeik eladásával keresik kenyerüket (pl. csak Milanóban majdnem 700 etnikai étterem található).

A nem-olasz ételek elleni kampány, akárcsak az bevándorlók iránti egyre növekvő ellenségeskedés, ami abban is tükröződik, hogy rendőröket küldenek az utcákra, vagy, mint Triesztben, bevezetik a civil éjszakai őráratokat, a 2002-ben hozott ún. „Bossi-Fini” törvényből eredeztethető. Az elvvel, mely szerint a beutazási vízumok járjanak együtt munkaszerződéssel, s hogy a munkaszerződés lejártán a vízum is váljék érvénytelenné, a „Bossi-Fini” törvény utat tört a mai rendőrállam számára, mely a migrációkat igényjellegűvé, azaz pillanatnyi érvényűvé tette. A Bossi-Fini törvény a migrációról való vitát olyan terminológiára vezeti vissza, mely felidéz a mozgás-szabadságot korlátozó törvényeket, amelyeket 1939-ben vezetett be a fasiszmus, s amelyeket nagyban kihasználtak az olasz iparosok. Az a helyzet, hogy a munkaadók most a szó szoros értelmében zsarolhatják a bevándorlókat, lévén hogy tőlük függ a vízumok meghosszabbítása. A Bossi-Fini törvénnyel ráadásul még az is problematikus, hogy lényegében egy belső ellentmondáson alapszik, mivel a legalitás és a munkaszerződés a „22-es

csapdájává” változik át: egyrészt a bevándorló nem kaphat munkaszerződést, ha a státusza nem legális, másrészt nem lehet legális státusza, ha nincs munkaszerződése. Ebben a kontextusban nem is csoda, hogy Olaszországban csupán 8000 bevándorló él, míg Franciaországban és Németországban 40-50 000. Berlusconi adminisztrációja mégis folyamatosan pánikot kelt (katonaságot küld ki az utcákra, éjszakai őrzőjáratokat szervez, betiltja az idegen ételeket) – felhasználva azt, amit Arjun Appadurai „a kis számoktól való félelemnek” hív –, és lehető minden módon bizonygatja, hogy az „olaszok fennmaradása” veszélyeztetett (a bevándorlók azok, akik megerősöklő a nőket, a bevándorlók azok, akik tönkreteszik az „eredeti” olasz konyhát, akik elorozzák előlünk a munkát stb.).

A „félelem politikájával” párhuzamosan egyre fejlődik az állam rendőrszerkezete s az, amit Étienne Balibar „intézményesített rasszizmusnak” nevez.⁵ Nem túl erős szó a „rasszizmus”? Balibar szerint a rasszizmusnak három története, azaz három formája van: az antiszemitizmus, a kolonializmus és a feketék elleni rasszizmus az USA-ban. Létezik „belső rasszizmus” (a kisebbségek ellen, vagy a többség ellen, mint pl. Dél-Afrikában), és „külső rasszizmus” (a gyarmatosított népek ellen). A rasszizmus nem ugyanaz, mint a nacionalizmus, mondja Balibar, mert a „faj” konstrukciója meghaladja a nemzetállamok határait. A rasszizmus ebből a szempontból bizonyos fajta univerzalizmus: az emberi faj univerzális karakterén alapszik, és az idegeneket (a bevándorlókat) nem veszi emberszámba – belefoglalhatnak a tengerbe, s ha valaki a „mieink” közül megpróbálja megmenteni őket, meg lesz büntetve.

Pont ez megy Olaszországban egész idő alatt. 2009 nyarán majdnem 20 napon át lebegett Lampedusa és Líbia között egy hajó 80 menekülttel a gyomrában, s állítólag senkinek sem tűnt föl. Az olasz határőrség megmentett öt afrikai bevándorlót, jobbára eritreaiakat, 75 bajtársuk pedig odaveszett, miután elfogyott az enni- és innivalójuk. Bizonyos Laura Boldrini az UNHCR-től kijelentette, hogy „minden hajó, mely elment ezek mellett az emberek mellett, de nem segített nekik, megszegte a nemzetközi hajózási törvényeket”. Azonban van itt egy csavar. Minden kapitány, aki úgy dönt, hogy megmenti az bevándorlókat, a következő dilemma elé kerül: ha nem menti meg őket, megszegi a hajózási törvényeket (hogy a saját morális integritásáról ne is beszéljünk), ha pedig megmenti őket, akkor megszegi a hajózási törvényeket, és felmerül a kérdés, hogy mely kikötőbe hajózzon be az illegális bevándorlókkal. 2007 októberében meglétt a

riasztó példa. Ekkor hét tuniszi halász a szicíliai bíróságon kötött ki, mert megmentettek 44 afrikai bevándorlót, akik egyébként vízbe fulladtak volna. Nem kevesebb, mint 15 év fegyház fenyegette őket „illegális bevándorlóknak adott segítség” miatt. Egy éjszaka a halászok mintegy 30 mérföldnyire voltak Lampedusa szigetétől, s miután horgonyt vetettek és elaludtak, sikoltásokra ébredtek, melyek egy kis hajóról eredtek, melyben teljesen kiéhezett emberek voltak, köztük nők és gyerekek. A hajóskapitány úgy döntött, hogy elviszi őket a legközelebbi lampedusai kikötőbe, ahol aztán az egész legénységet letartóztatták. Ezzel szemben más halászok, akik hasonló helyzetben találták magukat, állítólag bottal lökték el a bevándorlókat, akik vízbe fulltak. Íme tehát az aktuális helyzetkép: azokat, akik segítenek az életveszélyben lévő embereken, letartóztatják és elítélik, miközben azok, akik megfulladni segítik az embereket, büntetés nélkül megússzák.

Vajon ez disztópikus forgatókönyv lenne, melynek semmi köze Horvátországhoz? 2012 júliusában, első ízben az újabb horvát történelemben, hasonló dolog történt, csak jobb véget ért, mint Olaszországban. A Mijettől délre lévő akvatóriumban észrevettek egy vitorlást 64 ázsiai és afrikai bevándorlóval. Görögországból hajóztak ki, s motorhiba miatt a hajó két napig lebegett a tengeren, míg segítséget nem kapott. A szómáliai, egyiptomi, szíriai és afganisztáni menekültek el akarták érni az olasz partot. Végül a dubrovnikai Gruž kikötőbe jutottak, ahol segítséget nyújtottak nekik. Ebből az esetből is látszik, hogy a horvát parti őrség milyen gyorsan képes reagálni, ám az is kiderült, hogy a horvát kormányzati felkészületlenek, még mindig nem rendeztek be Gružban megfelelő befogadóállomást, és egész idő alatt a szőnyeg alá söpörték a bevándorlók kérdését. Az EU-tagállamok közül Horvátország rendelkezik a leghosszabb szárazföldi határral olyan országok mentén, amelyek nem tagországok, hosszabbal, mint Finnország (1340 km) és Görögország (1248 km). E határ legnagyobb része persze Bosznia-Hercegovina, Szerbia és Crna Gora felé esik. Olaszország helyett, mely elég sikeresen, sőt erőszakosan harcol a bevándorlók hullámai ellen, lehet, hogy most épp a horvát tengeren lesz a menekülők új útvonala az Európai Unió felé.

Itt ismét lelepleződik az Európai Unió képzetése. A tuniszi forradalomra az olasz kormány első reakciója az volt, hogy újabb haditengerészeti egységeket rendelt ki Lampedusa köré – hogy gátat vessen a bevándorlók újabb hullámainak. Miután (francia kezdeményezésre) kitört a líbiai háború, François Fillon francia miniszterelnök bejelentette, hogy Franciaország küld

a felszabadított Benghaziba kétépülönnyi orvosi segítséget. Első pillantásra a szolidaritás gyönyörű gesztusa. De tudják, mivel magyarázta ezt Fillon? Ezzel a lépéssel meg akarják akadályozni a bevándorlási hullámot, mely a földközi-tengeri államokból fenyeget. A líbiai konfliktusnak köszönhetően majdnem egymillió ember keresett menedéket Tuniszban, Egyiptomban, Csádban és Nigériában, miközben az Európai Unió – mely úgy mond az „emberi jogokért” harcolt Líbiában és más afrikai arab országokban – represszív intézkedésekhez folyamodott, és a Frontex határellenőrző ügynökségen keresztül elébe ment a bevándorlóknak, nem ritkán hagyta megfulladni őket. A líbiai háború állítólag befejeződött, ám a bevándorlók elleni háború még tart. A Földközi-tengerben évente átlag 1500 bevándorló leli halálát.

Eleddig Szlovénia volt az az ország, mely a határon „beszabályozta” a szomszédokat (és az egész Balkánt), most Horvátországnak kellene ismét az „antemurale Europae” szerepét vállalnia, amiként hajdan „Antemurale Christianitatis” volt a címe, melyet 1519-ben X. Leó pápa adományozott neki, a törökök elleni harc elismeréséül. Elnyervén ismét ezt a titlust, közvetlenül az EU-ba való belépés előtt, Horvátország megvonta a vízumot a török állampolgároktól, mivel az EU így kívánta, erre válaszul Törökország is újra bevezette a vízumot a horvát állampolgá-

rok számára. Azonban Románia és Bulgária példájából tudjuk, hogy az EU-ba való belépés nem jelenti okvetlenül a „Schengenbe” való belépést is, s erre nem más szolgált bizonyossággal, mint Manuel Barroso, amikor 2012 végén egy nagy interjút adott a *Frankfurter Allgemeine Zeitung*nak „Több Európára van szükségünk!” címmel. E mellett az interjú mellett búj meg az apró betűkkel szedett hír: „Románia még mindig nem része a schengeni térségnek”. Röviden szólva, ahogy Dugave lakosai rémülten megállapították, hogy „jönnek a feketék!”, úgy rettegnek már most az Európai Unió lakosai, hogy „jönnek a horvátok!” Ha valaki egyenest Horvátországból érkezik valamely európai fővárosba, akkor, ugye tudják, egy kicsit elüt. Hagyományos horvát viseletben járnak, érthetetlen nyelven beszélnek, ödöngenek a mi utcáinkon, és gyakran éjfél után kajabálnak át egymásnak, akárha egyik hegyről a másikra.

RADICS VIKTÓRIA FORDÍTÁSA

¹ Dugave – Új Zágráb-i lakónegyed
² Davor Butorac, „En nem vagyok rasszista, de ez nem kellemes...” *Jutarjni list*, 2013. 2. 7.
³ Lásd O. Mannoni, „Je sais bien, mais quand même...” a *Clefs pour l'imaginaire ou l'Autre Scene*, Editions du Seuil, Párizs, 1968., 9–33 old. Angolul elérhető: <http://ideiaeidologia.com/wp-content/uploads/2013/05/Mannoni-I-know-very-well.pdf>
⁴ Lásd itt: <http://vimeo.com/56909912>
⁵ Lásd Étienne Balibar, *Nous, citoyens d'Europe: Les Frontières, l'Etat, le peuple, La Découverte*, Paris, 2011.

